

11. Руди Л.Ю. Методические подходы к определению показателя доступности жилья и их применение / Л.Ю. Руди, Т.А. Тропникова // Инвестиции и инновации. – 2006, №43. – С. 27–33.

12. Рынок недвижимости. Киев – 2010. Сравнительные характеристики [электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.asnu.net/files/xinha/11_2010_kiev.pdf

13. Современные аспекты анализа и модельного обоснования региональной жилищной политики на базе ипотеки (на примере г. Москвы) [Хачатрян С.Р., Фаерман Е.Ю., Федорова Р.Л., Кириллова А.Н.] // Аудит и финансовый анализ. 2000. №4. – С. 112–135.

14. Средняя стоимость кв. м жилой недвижимости (вторичный рынок) по Административным районам г. Киева 2009 году [электронный ресурс] – режим доступа – http://www.asnu.net/files/xinha/12_09_kiev.pdf

15. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Ред. Осауленко О.Г. – К.:ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 566 с.

16. Хачатрян С.Р. Методы измерения и моделирования процессов расширения социальной доступности улучшения жилищных условий населения / С.Р. Хачатрян // Аудит и финансовый анализ. – 2001. – №3. – С. 95–105.

О.А. БУЖИН,

д.е.н., Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління

Управління продовольчою безпекою: якість продовольчої доступності

Запропоновано застосування можливих варіантів з аналізу якісних показників при оцінці продовольчої доступності, що, у свою чергу, буде слугувати підґрунтям у визначенні рівня продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни.

Ключові слова: *аналіз якісних показників, продовольча безпека, продовольча незалежність країни.*

Предложено применение возможных вариантов из анализа качественных показателей при оценке продовольственной доступности, которая, в свою очередь, будет служить почвой в определении уровня продовольственной безопасности и продовольственной независимости страны.

Ключевые слова: *анализ качественных показателей, продовольственная безопасность, продовольственная независимость.*

Application of possible variants is offered from the analysis of high-quality indexes at the estimation of food availability which in turn will serve as soil in determination of food strength and food independence of country security.

Постановка проблеми. Перед людством стоїть і в усі часи стяла проблема розв'язання питання адекватного задоволення його потреб у продуктах харчування. Рівень продовольчої безпеки країни залежить від її соціально-економічного стану і може бути як забезпеченням раціону виживання, так і задоволенням різноманітних продовольчих споживчих уподобань, які не завжди узгоджуються з реальними доходами [1, 2].

Основне багатство країни – її територія та її люди. Головне завдання держави в особі її керівництва – це збереження цілісності території і бережного ставлення до свого населення. Через створення необхідного комплексу умов дати йому можливість реалізувати свої здібності по забезпеченню се-

бе і своєї сім'ї належними життєвими умовами. А це можливо лише при повноцінному функціонуванні національної безпеки, адекватна конструкція якої неможлива без розвитку її складової – продовольчої безпеки. Аграрний сектор, у структурі якого домінують галузі рослинництво й тваринництво, є головною складовою агропромислового комплексу – одного з найбільших і найважливіших секторів економіки України. В прямій залежності від функціонального стану агропромислового комплексу, і особливо сільського господарства, знаходиться стан економіки і продовольчої безпеки держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, а отже і рівень життя населення.

Продовольча безпека держави – це забезпечення виживання населення, яка може бути вирішена через оптимізацію функціонування фінансової сфери агропромислового виробництва [3, с. 83]. Забезпечити населення продовольством у необхідній кількості для активного життя є можливим лише після розв'язання проблеми продовольчої безпеки [4], оскільки першоосновою існування будь-якого способу виробництва є виробництво продуктів харчування [5]. Без продуктів харчування, як найцінніших ресурсів нації, неможливе її існування, а отже і стан продовольчої безпеки як системи життєзабезпечення країни, який є визначальним для економічної і національної безпеки [6].

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Продовольча незалежність – це той кількісний та якісний стан, якого намагаються досягти практично всі розвинені країни і на підтримку якого ними направляються адекватні ресурси, тому держава не повинна допускати продовольчої і економічної залежності національного аграрного сектору від диктату світового ринку [7], а підґрунтям цього має бути раціональне використання виробничого потенціалу регіональних аграрно-промислових комплексів [8], і продавати не центри з гектара, а високоякісну продукцію [9]. Диспропорції у

розвитку окремих галузей сільського господарства призводять до суттєвого скорочення як виробництва, так і споживання окремих видів сільськогосподарської продукції [10], при цьому значне скорочення продовольчого споживання є результатом різкого падіння реальних доходів населення, що і стало основною причиною деградації сільськогосподарського виробництва [11].

Мета статті. За відсутності товарних дефіцитів продовольча доступність визначається співвідношенням доходів і цін – купівельною спроможністю доходів [12] або купівельною спроможністю 1% сімейного бюджету, яка визначається при діленні кількості душевого добового раціону харчування, вираженого у кілокалоріях або у вагових одиницях, на частку відповідних затрат у сімейному бюджеті [13]. Відношення кількості душевого добового раціону харчування, вираженого у кілокалоріях або у вагових одиницях, на частку відповідних затрат у сімейному бюджеті у більшій мірі є кількісними показниками. Нашою метою було показати один із можливих підходів з розширення показників для визначення рівня якісної характеристики продовольчої доступності.

Виклад основного матеріалу. Будучи однією із провідних складових національної безпеки, стан продовольчої безпеки країни вказує на здатність держави забезпечити науково обґрунтовані фізіологічні потреби своїх громадян у продуктах харчування [14]. Враховуючи те, що продовольча безпека в значній мірі є національною проблемою [15] і складовою національної безпеки країни [16], забезпечення зростання виробництва продовольства є важливим стратегічним напрямом [17], а отримання необхідної кількості продуктів харчування є правом кожної людини [18].

Продуктивність різних рівнів економічної діяльності країни має відповідати жорстким соціальним вимогам, мета яких – через поліпшення життєвих стандартів забезпечити біологічну конкурентоспроможність населення країни шляхом:

- забезпечення продуктами харчування;
- оптимізації до біологічних вимог охорону здоров'я;
- створення умов соціальної самореалізації особистості через забезпечення повноцінного виховання і необхідний рівень освіти;
- забезпечення безпеки на виробництві;
- можливість реалізації генетично-фізіологічного потенціалу кожного із мешканців країни;
- рівність у виборі підходів для реалізації особистісних можливостей;
- оптимізацію позитивного характеру впливу на довкілля.

Основна функція продовольчої безпеки країни – це забезпечення продовольчої незалежності країни та продовольчої доступності з метою забезпечення її населення в повних обсягах високоякісними продуктами харчування. Тільки за такої умови можлива повноцінна реалізація кожним із членів суспільства свого біологічного і соціального потенціалу.

Продовольча безпека нерозривно пов'язана з продовольчою незалежністю [18], від форм якої залежить і рівень

продовольчої доступності [1]. Самозабезпечення – задоволення основної частини потреб населення у продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробника так, як продовольча незалежність є необхідною умовою продовольчої безпеки регіонів і країни [19].

Функціонування національного господарства покликане, за рахунок створення необхідних умов, забезпечити необхідний рівень розвитку біологічно-соціального потенціалу як суспільства у цілому, так і окремо взятого його мешканця. Підґрунтям цього є територіально-просторова, енергетична і продовольча безпека. Економічна діяльність народного господарства покликана забезпечити необхідний рівень розвитку біологічного потенціалу суспільства за рахунок створення необхідних умов для його реалізації у процесі життєдіяльності. Основою життєдіяльності є факт біологічного існування – життя. Життя – це постійний, різноманітний зв'язок біологічної системи певного рівня організації з навколишнім середовищем. В основі речовинного взаємного зв'язку живого організму з навколишнім середовищем знаходяться поживні речовини, джерелом яких є продукти харчування. Людина – функціонуюча біологічна система і забезпечення біологічної життєдіяльності її організму ґрунтується на тих же принципах взаємного зв'язку з навколишнім середовищем, що є визначальним для всіх живих організмів нашої планети. Найістотнішим є зв'язок через їжу, який задовольняється через основну біологічну потребу кожного живого організму, – харчування. Розвиток людського організму, реалізація його фізичного та інтелектуального потенціалу в певній мірі залежить від повноцінного харчування. Для виконання своєї місії харчування має бути раціональним. Раціональне харчування згідно з концепцією, визнаною Всесвітньою організацією охорони здоров'я, забезпечується передусім кількісною енергетичною цінністю, якісною повноцінністю, режимом харчування, максимальним використанням харчових речовин та дотриманням санітарних вимог на різних етапах проходження продуктів харчування до споживача. Недотримання даних вимог призводить до розладів харчування організму, що є патологічним станом, для якого характерні хвороби і синдроми недостатнього і надлишкового харчування [20]. Основою харчування є їжа. Їжа – це багатокomпонентний чинник навколишнього середовища, здатна забезпечити організм людини більш ніж 50 різними речовинами органічної і неорганічної природи. Їжа в організмі людини виконує сім основних функцій, кожна з яких, у свою чергу, виконує ряд своїх специфічних функцій [21]. І за рахунок цього забезпечують відповідність його внутрішнього середовища рівню взаємних відносин з різними чинниками навколишнього середовища [22, с. 509, 278, 534].

Для оцінки фізіологічного рівня харчування існує декілька теорій харчування:

- класична теорія збалансованого харчування, основи якої найповніше розроблені О.О. Покровським;

– теорія адекватного харчування, розроблена О.М. Уголевим.

Поряд із цим розвиваються концепції вегетаріанського, редукованого та роздільного харчування.

Тільки раціон з набору різноманітних продуктів може задовольнити потреби в окремих харчових речовинах, біологічно активних речовинах та енергії як на рівні популяції, так і на індивідуальному рівні [23]. Для цього необхідно через уточнення орієнтовних норм фізіологічних потреб у харчових речовинах і енергії забезпечити їхнє нормативне введення у практику розробки заходів із соціального захисту населення на основі нової концепції оздоровчого харчування, яка враховує особливості метаболічних процесів, стан здоров'я населення та економічну ситуацію [24].

Одним із головних завдань економічної діяльності держави, поряд із забезпеченням територіально-просторової та енергетичної безпеки, є максимальне забезпечення продовольчої безпеки свого населення і кожного окремо взятого його жителя. Рівень продовольчої безпеки країни залежить від її соціально-економічного стану і може бути як забезпеченням раціону виживання, так і задоволенням різноманітних продовольчих споживчих уподобань з обернено пропорційними, порівняно з доходом, витратами [1, 2], тільки конкурентоспроможна продукція сільського господарства, і в тому числі продукція тваринництва, є точкою відліку у забезпеченні продовольчої доступності, і навпаки, продовольча доступність є підґрунтям конкурентоспроможності продукції. Конкурентоспроможність продукції тваринництва виробників країни існує тільки у тандемі з її різноплановою доступністю для її споживача, що є однією з основ продовольчої безпеки і продовольчої незалежності країни.

Незалежний період розвитку народного господарства України після того, як вона стала на шлях ринкової економіки, характеризується показниками, що мають певну, характерну для перехідного періоду, соціально-економічну направленість. У становищі, в якому в даний час перебуває економіка України, питання продовольчої безпеки залишається відкритим і потребує розробки підходів по його терміновому вирішенню. Агрпромислове виробництво є невід'ємною складовою народногосподарського комплексу, без промислових галузей якого неможливе виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції [25].

Неможливо розв'язати проблему продовольчої безпеки без досягнення сталої позитивної динаміки кількісних та якісних показників продовольчого споживання всіх верств населення [12], які на пряму залежать від продовольчої доступності. Продовольча доступність в усі періоди визначається платоспроможністю населення [26], і як основа продовольчої безпеки принцип доступності продовольства для кожної людини є метою забезпечення її здорового та активного життя, а оскільки це є основою виживання населення, то забезпечення його має бути в центрі всієї політики держави [27]. Виходячи з того що ринкова економіка є економікою споживання, головною метою державної політики ці-

ноутворення на продовольчому ринку має бути сприяння зростанню цінової доступності, яку потрібно розуміти як процес поліпшення кількісних та якісних характеристик народного харчування при одночасному зменшенні питомої ваги продовольчих затрат у сімейному бюджеті [28]. Важливими показниками є фізична доступність продовольства, економічна доступність, надійність доступу до продовольства, стійкість доступу до продовольства та безпека харчування [29]. Продовольчу доступність як синтетичну категорію, що є складовою продовольчої безпеки, можна виразити як доступність до якісного продовольства, доступність до необхідної кількості продовольства за доступною ціною і доступністю в потрібний часовий інтервал, основою чого є необхідний потенціал продовольчих ресурсів, які безпосередньо та опосередковано забезпечують баланс потреби різних верств населення країни в необхідних продуктах харчування і слугують основою і невід'ємною складовою продовольчої безпеки держави.

Економічно-біологічне існування та подальший розвиток суспільства можна забезпечити лише тоді, коли за підґрунтя беруться умови, що дають можливість підтримувати, фізіологічно обґрунтований гомеостаз організму кожного, із окремо взятого, його мешканця. Розв'язання цього складного питання можна досягти за рахунок забезпечення структурного та функціонального метаболізму в організмі людини, забезпечивши його пластичними, енергетичними і біологічно активними речовинами виходячи із економічно-біологічного тандему. Для цього необхідно, через уточнення орієнтовних норм фізіологічних потреб у харчових речовинах забезпечити їх нормативне введення у практику розробки заходів із соціального захисту населення на основі нової концепції оздоровчого харчування, яка враховує особливості метаболічних процесів, стан здоров'я населення та економічну ситуацію [23], а це можливо лише за умови гармонійного функціонування економіки країни. Одним із головних завдань економічної діяльності держави, поряд із забезпеченням територіально-просторової та енергетичної безпеки, є максимальне забезпечення продовольчої безпеки свого населення. Територіально-просторова, енергетична та продовольча безпека є невід'ємними складовими для забезпечення безпеки життєвого потенціалу суспільства і кожного окремо взятого його жителя.

Якість харчування населення визначається за кількісними показниками спожитого раціону, до яких відносяться енергія, білки, жири (ліпіди), вуглеводи, біологічно активні речовини, макро- і мікроелементи та баластні речовини.

Важлива роль у забезпеченні фізіологічних потреб населення в основних харчових речовинах та енергії належить білкам. На частку білків припадає не менше половини сухої маси клітини. Без білкових компонентів (апоферментів), що разом із небілковою частиною (коферментом) є складовими ферментів – біологічних каталізаторів, неможливі нормальні метаболічні процеси. Білки їжі використовуються для син-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

тезу різних категорій білків людського організму. Білки є джерелом різних груп амінокислот – замінних і незамінних. Замінні амінокислоти можуть синтезуватися в організмі, а незамінні амінокислоти в організмі не синтезуються і можуть поступати тільки з продуктами харчування. Найбільш повний набір незамінних амінокислот містять білки тваринного походження [30].

Враховуючи це, для оцінки якості продовольчої доступності ми пропонуємо коефіцієнт якості продовольчої доступності знаходити виходячи з показників споживання загальної кількості білків (див. формулу 1):

$$КПДбз = \frac{Бз}{\%пх}, \quad (1)$$

де КПДбз – коефіцієнт якості продовольчої доступності за загальною кількістю білків у спожитому раціоні;

Бз – загальна кількість білків у спожитому раціоні;

%пх – відсоток затрат, понесених на придбання загальної кількості продуктів харчування.

Визначення якості продовольчої доступності ми пропонуємо проводити за білковою повноцінністю (див. формулу 2):

$$КПДбт = \frac{Бт}{\%пх}, \quad (2)$$

де КПДбт – коефіцієнт якості продовольчої доступності за білковою повноцінністю;

Бт – кількість білків тваринного походження у спожитому раціоні;

%пх – відсоток затрат, понесених на придбання загальної кількості продуктів харчування.

Висновки

Застосування запропонованих показників з оцінки продовольчої доступності дає можливість об'єктивно оцінити реальні зміни її рівня та повноцінності. А також використовувати запропоновані коефіцієнти при аналізі і плануванні показників продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни.

Література

1. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2006. – №4. – С. 43–50.
2. Пасхавер Б. Продовольча доступність / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – №7. – С. 69–77.
3. Продовольственная безопасность Украины: состояние, механизм обеспечения, проблемы / [Ткаченко В.Г., Богачев В.И., Бабак Ю.Н. и др.] – Луганск: Книжковий світ, 2004. – 176 с.
4. Бойко В.І. Про гарантування продовольчої безпеки України / В.І. Бойко // Економіка АПК. – 2006. – №1. – С. 60–67.
5. Хорунжий М.І. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники / М.І. Хорунжий // Економіка АПК. – 2003. – №6. – С. 9–16.
6. Гойчук О.І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О.І. Гойчук // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №12. – С. 119–129.

7. Гусаков В. Проблемы и перспективы продовольственной независимости республики Беларусь / В. Гусаков // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2001. – №2. – С. 6–9.

8. Вермель Д.Ф. Региональные особенности обеспечения продовольственной безопасности России / Д.Ф. Вермель // Пищевая промышленность. – 2002. – №2. – С. 18–19.

9. Формування продовольчих ресурсів України / М.М. Кулаєць., М.Ф. Бабієнко, П.А. Лайко та ін. // Економіка АПК – 2010. – №2. – С. 41–46.

10. Калашнікова Т.В. Забезпечення продовольчої безпеки країни / Т.В. Калашнікова // Економіка АПК – 2010. – №9. – С. 26–30.

11. Агропродовольче виробництво у 1990–2009 рр.: тенденції розвитку / Б.І. Пасхавер, О.В. Шубравська, Д.Ф. Кирсанов, К.О. Прокопенко // Економіка АПК – 2010. – №9. – С. 12–20.

12. Пасхавер Б. Пріоритети продовольчого ціноутворення / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2003. №4. – С. 4–11.

13. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004, №10. – С. 71–76.

14. Борщевський П. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П. Борщевський, Л. Дейнеко // Розбудова держави. – 2000. – №1–6. – С. 66–73.

15. Ушачев И.Г. Стратегия продовольственной безопасности России / И.Г. Ушачев // Пищевая промышленность. – 2002. – №2. – С. 16–17.

16. Продовольственная безопасность и виды экономических угроз / Е.В. Ульянов, О.А. Масленникова, С.С. Теребулин, Е.И. Бровка // Пищевая промышленность. – 2002. – №2. – С. 12–14.

17. Ушачев И.Г. Стратегия продовольственной безопасности России / И.Г. Ушачев // Пищевая промышленность. – 2002. – №3. – С. 12–13.

18. Гнатюк С.А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні / С.А. Гнатюк // Економіка АПК. – 2005. – №7. – С. 47–45.

19. Злочевский А.Л., Заверюха А.Х., Масленникова О.А. Продовольственная безопасность: различные аспекты / А.Л. Злочевский, А.Х. Заверюха, О.А. Масленникова // Пищевая промышленность. – 2002. – №2. – С. 10–12.

20. Смолянський Б.Л. Харчування і хвороби // Гігієна харчування з основами нутриціології: навч. посібник / В.І. Ципріян [та ін.]. – К.: Здоров'я, 1999. – С. 19–34.

21. Ванханен В.В. Функції їжі та чинники, що її забезпечують // Гігієна харчування з основами нутриціології: навч. посібник / В.І. Ципріян [та ін.]. – К.: Здоров'я, 1999. – С. 34–37.

22. Биологический энциклопедический словарь / Гл. ред. М.С. Гиляров; редколл.: А.А. Баев, Г.Г. Винберг, Г.А. Заварзин и др. – 2-е изд., исправл. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 864 с.

23. Ванханен В.В., Ципріян В.І. Теорії та концепції харчування // Гігієна харчування з основами нутриціології: навч. посібник / В.І. Ципріян [та ін.]. – К.: Здоров'я, 1999. – С. 37–41.

24. Савченко С.В. Основні напрями забезпечення продовольчої безпеки України / С.В. Савченко // Економіка АПК. – 2002. – №7. – С. 72–77.

25. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С. 3–15.

26. Гойчук О.І. Критерії продовольчої безпеки / О.І. Гойчук // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2004. – №1. – С. 42–44.

27. Пасхавер Б.Й. Платоспроможний попит і антиінфляційний захист споживачів продовольства / Б.Й. Пасхавер, С.М. Черненко // Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доповідь / за ред. акад. УААН В.М. Трегубчука, чл.-кор. УААН Б.Й. Пасхавер. – К.: Ін-т екон. та прогнозування, 2007. – С. 27–29.

28. Пасхавер Б. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2001, №1. – С. 58–66.

29. Коцій О. Продовольча безпека України / О. Коцій // Економіст. – 2004. – №11. – С. 40–44.

30. Ципріян В.І. Білки та їх значення у харчуванні / В.І. Ципріян // Гігієна харчування з основами нутриціології: навч. посібник / В.І. Ципріян [та ін.]. – К.: Здоров'я, 1999. – С. 57–63.

О.М. КУЛІНІЧ,
к.е.н., ІСЕМВ НАН України

Сутність природних ресурсів із врахуванням міжнародних аспектів

У статті уточнено сутність природних ресурсів із врахуванням міжнародних аспектів їхнього переміщення та використання. Розкрито основні напрями використання природних ресурсів, беручи до уваги сучасний рівень міжнародних відносин.

Ключові слова: природні ресурси, природні умови, міжнародні сировинні ринки.

В статье уточнена сущность природных ресурсов с учетом международных аспектов их перемещения и использования. Раскрыты основные направления использования природных ресурсов, принимая к сведению современный уровень международных отношений.

Ключевые слова: природные ресурсы, естественные условия, международные сырьевые рынки.

The essence of natural resources with subject to the international aspects of their moving and use has been specified in the article. Main directions of the use of natural resources subject to the modern level of international relations have been exposed.

Keywords: natural resources, natural conditions, international market of raw materials.

Постановка проблеми. Природні ресурси в третьому тисячолітті продовжують відігравати значну, якщо не найбільшу роль у ресурсному забезпеченні світової економіки та суспільства. Вони є матеріальною основою виробництва, без них неможливе продукування економічних благ. У той же час природне середовище, яке умовно «постачає» природні ресурси, є багатограним. Зв'язки між природою та функціонуванням суспільства як соціально-економічної системи є складними і взаємопереплетеними. Тому серед фактів відсутня єдність у розумінні сутності поняття «природні ресурси». Найбільші розходження в трактуванні сутності природних ресурсів існують щодо включення / невключення природних умов до складу природних ресурсів та напрямів використання елементів природи для того, щоб вони

визнавалися природними ресурсами. В той же час дослідження ресурсного забезпечення розвитку світової економічної системи та цивілізації в цілому потребує уточнення сутності ключового поняття – «природні ресурси».

Метою статті є уточнення на основі узагальнення існуючих підходів сутності поняття «природні ресурси».

Виклад основного матеріалу. До природних умов відносять: місцеположення на материк, геологічну будову, рельєф і розміри території, клімат, водний режим, інтенсивність сонячної радіації, рослинний світ, ґрунтовий покрив і інші елементи навколишнього середовища [16]. Природні умови визначаються внутрішніми та зовнішніми чинниками. Внутрішні чинники пов'язані зі сферами землі: атмосферою, гідросферою, літосферою, біосферою. Всі ці сфери знаходяться в тісному зв'язку і обмінюються речовими елементами і енергією. До зовнішніх природних умов відносяться Сонце, космічний простір і ряд глобальних земних чинників – зміна меж суші і океанів, зміна складу води і атмосфери та ін.

Щодо дискусії відносно розмежування понять «природні умови» та «природні ресурси», то в ній виокремлюються три підходи. Одні автори включають до природних ресурсів і природні умови, інші до природних ресурсів включають лише частину природних умов, ще інші – зовсім не включають природні умови до складу природних ресурсів.

Так, автори «Большой Советской Энциклопедии» (БСЕ) природні ресурси визначають як «частину всієї сукупності природних умов існування людства і найважливіші компоненти оточуючого природного середовища, використовувані в процесі суспільного виробництва для цілей задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства» [7]. В даному визначенні природні умови повністю включені в природні ресурси. Наведене визначення є досить обширним, однак не враховує, що природні ресурси зазвичай використовуються для характеристики конкретної території [10, с. 68]. А в сучасних умовах процес суспільного виробництва та задоволення інших соціальних потреб через економіку потре-